

pektabilan glumački ansambl te Učilište u kojemu djeca mogu pohađati Plesni, Lutkarski i Dramski studio. S profesionalizacijom djeca su izgubila primat u tom kazalištu, ne mogu svi svake godine nastupati u kazališnoj dvorani, rijetko koja se produkcija igra više od jedanput ili dvaput, a ne rade se često ni predstave u kojima djeca nastupaju s profesionalcima. Ipak, ta se tradicija nije u potpunosti zatrla te upravo nova ZeKaeM-ova predstava „RURURURURURUR“ Marine Pejnović spaja polaznike Učilišta s glumcima, prije nje to je učinio redatelj Dario Harjaček u predstavi „Mi i oni“, zatim Milan Trenc u „Emilu i detektivima“, a dvoje malih polaznika glumilo je i u „Črnoj mati zemli“ Dore Ruždjak Podolski. Učilište tijekom sedamdeset godina postojanja nije izgubilo na popularnosti, u njemu se uvijek traži mjesto više, a trenutačno ga pohađa više od tisuću polaznika. Međutim, sumnjam da i jedno dijete, a i rijetko koji zaposlenik tog kazališta, danas zna tko je bio njegov začetnik, tko mu je izgradio čvrste temelje. Nažalost, ime Božene Begović brzo se zaboravilo.

Lada Džidić

O književnom radu Božene Begović

*Pjevaču, pjevaj mi pjesmu
o ŽIVOTU dragom i velikom RASTANKU.
(B. Begović: Kako živi čovjek, simfonijska pjesma)*

Umrta je u petak, bolesna, u krevetu u prvim jutarnjim satima, kad se noć još nije predala danu.

Znakovita objava o smrti Božene Begović u *Večernjem listu* od 13. lipnja 1966. godine, upućuje na ključ promatranja književnoga rada Božene Begović. Za nju je sve bilo pjesma. Upravo je to često naglašavala njena životna partnerica Joelle Vuković Potkapelski govoreći: *ona je od moga života napravila pjesmu*. No to se ne smije shvatiti sentimentalno romantičarski.

Lirika je njena biografija, utoliko što je cijeli svoj život svoje misli i osjećaje stavljala na papir u obliku stihova. Izražavala se stihovima pristupajući tome iznimno odgovorno, a takav se odnos može iščitati u njenoj cijeloj, raznolikoj i razmjerno bogatoj književnoj djelatnosti.

Prema autobiografskim zapisima koje je ostavila za sobom, pisanje, književnost i umjetnost općenito bili su joj utjeha od tužnoga djetinjstva. Odgoj joj je bio isključivo umjetnički, pa piše:

S deset godina već sam se snalazila u svjetskoj literaturi, poznavala sam klasična djela likovnih umjetnosti, velike majstore glazbe, plesala sam, glumila i pisala pjesme. Najviši su ljudi za mene bili umjetnici, a ni bogatstvo ni društveni položaj nisu na mene vršili nikakav utisak.

Počela je objavljivati na njemačkom jeziku, budući da je već s osam godina iz rodnoga Splita s obitelji otišla živjeti prvo u Hamburg, a potom u Beč gdje je i završila školovanje. Sa šesnaest godina, 1917. godine, objavljuje prvi tekst, crticu u prozi „Die Befreiung“ (*Oslobođenje*) u bečkom časopisu *Muskete*.

Suradivala je s još nekim bečkim listovima, a kasnije i u praškom dnevniku *Prager Presse*. Jedan dio njezinih rukopisa iz toga vremena, dijelom neobjavljenih, nalazi se u Institutu za slavistiku sveučilišta u Grazu. U to je doba već bila upoznata s djelom Karla Marxa, s 14 godina pročitala je „Komunistički manifest“ i „Kapital“ te zapisuje:

... kojega sam jedva svladala svojom lirski nastrojenom pameću. No ipak, prodor je bio učinjen; u zidu moje kule od bjelokosti nastala je prva pukotina. A Marx me je do te mjere učvrstio, da kasnije nikakvi drugi pogledi na svijetu nisu imali snage da me razuvjere.

Ideje o svijetu bez patnje i bijede, svijetu ravnopravnosti koje je tu pro našla pratile su je u cijelom njezinom stvaralaštvu i osobnom životu.

U prvom dijelu njezina književnoga stvaralaštva, koje traje do 1924. godine prevladava lirika. Tada nastaju ciklusi „Im Wechsel der Zeit“ (*U mijeni vremena*, 1917. – 1921.); „Tiefstes Leben“ (*Najdublji život*, 1918. – 1922.); „Romanzen der Liebe“ (*Romance ljubavi*, 1918. – 1922.); „Gestalten“ (*Likovi*, 1919.); „Um Gott“ (*O Bogu*, 1920. – 1921.); „An Andere“ (*Drugima*, 1923.); „Kleine Skizzen in Prosa“ (*Male skice u prozi*) – pripovijetke, novele i fantastične bajke za odrasle.

Oko 1920. godine piše svoje prvo dramsko djelo, dramu „Der Tod des Achilles“ (*Ahilejeva smrt*). Potom objavljuje pjesan „Über unsere Kräfte“ (*Iznad naših snaga*) ciklus pjesama „Der letzte Kreis“ (*Posljednji krug*) i poetsku skicu u lirskoj prozi „An Toller“ (*Tolleru*) posvećenu njemačkom dramatičaru Ernstu Tolleru koji se već 1916. godine odlučio za pacifizam i socijalizam nadajući se pravednijem društvu.

Tu piše:

I tako, brate moj, vidim samo jednu dužnost, jednu zapovijed: Svrgnuti nasilje i mržnju – a djelo da bude samo ljubav... Međutim, već kroz hiljade godina čovjek zlostavlja čovjeka, i od tog nastaje hiljadugodišnja mržnja. Stoga put u ljubav vodi prvo preko pravde.

Po povratu u Hrvatsku piše isprva samo na njemačkom. U autobiografiji govori o tome razdoblju kao mučnom i teškom:

Trebalo je naučiti misliti hrvatski, a to je najteže. Kao glumac imala sam vrlo dobru dikciju, kao pisac izgradila sam svoj ličan stil – a sada sam odjednom postala najgori početnik! To me je ogorčilo, obeshrabrilo. Došlo je vrijeme krize, kad više nisam znala pisati ni na jednom ni na drugom jeziku. Ta je moja jezična metamorfoza trajala deset godina – deset za moj literarni rad izgubljenih godina.

U tom razdoblju piše samo prozu, feljtone koji su izlazili od 1921. do 1937. godine u zagrebačkim dnevnim novinama *Agramer Tagblatt*, *Zagreber Tagblatt* i *Morgenblatt*.

Početak nove i najznačajnije faze njezina stvaralaštva započinje 1923. godine kada u časopisu *Dom i svijet* urednika Milana Ogrizovića izlaze tri njezine pjesme na hrvatskom jeziku. Od tada pa do 1940. njezine stihove donose časopisi *Vijenac*, *Savremenik*, *Hrvatska revija*, *Almanah društva hrvatskih književnica*, *Svijet 7 dana* i *Hrvatski ženski list*. Uz poeziju piše i književne eseje.

Nakon smrti, kako ona kaže velikog Reineria Marie Rilkea 1927. godine, objavljuje o njemu esej u *Savremeniku* u kojem uočavamo veliko poznavanje njegovog pjesničkoga djela koje detaljno analizira od tematike, vrhunski izgrađenoga stila do jezičnoga savršenstva. Pa premda je njen svjetonazor druge prirode, ona u ovom piscu koji je mnogo pisao o Bogu, pronalazi srodnu dušu u traganju za onim Vječnim, mudrim i punim ljubavi, braneći se od brutalnosti svakodnevice ustrajnim uranjanjem u dubine same stvari, čemu je i ona životno

i književno težila. Zanimljiv je i esej o Hugu Hofmannstahlu (1929.) pjesniku, dramatičaru i esejistu, majstoru forme i jezika. Božena će za njega napisati:

Hofmannstahl je pravi pjesnik velikog umora određene kulture koja propada.

Pa premda kritički govori o dekadentnosti i sjeti ovih umornih duša kraja stoljeća, ipak je očarava čista ljepota u pjesmama Huga Hofmannstahla i pjesnika kruga bečkih impresionista s kojima pronalazi lirsku srodnost:

...ova generacija bila je stvorena da još jedanput prije kataklizme izrazi u svojim djelima sav sjaj svog nepogrešivog ukusa, svoj do krajnosti izrađen smisao za ljepotu.

Vrijeme od 1928. godine kada se definitivno vraća iz Dubrovnika u Zagreb, do kraja tridesetih godina, razdoblje je njenog najaktivnijeg književnog stvaranja u lirici i drami. U autobiografskim zapisima čitamo da se u Zagrebu našla bez ikakvih sredstava za život, bolesna. Godina 1928. bila joj je najteža. Nezaposlenost, zima. Taj je život opisala u pjesmama.

(...) *Tko sam ja? Onaj, što bolno stenje u tamnim sobama, nemirno luta po gradskom asfaltu, što se vječno buni i bori, kida i lomi u sumnji i prkosu, što stisnuta srca želi bunu i boj? („Tko sam ja?“ 1929.)*

Piše feljtone za honorar od 100 dinara i taj je rad zamrzila duboko, neiskorjenjivo. (...) *za mene nema ni danas veće kazne od pisanja članaka za novine.* (Autobiografski zapisi) No kazališni prikazi koje objavljuje u tom razdoblju danas su vrijedan dokument o kazališnom životu Zagreba (*"Cyrano de Bergerac kao historijska ličnost"*, *Kazališni list*, 15. V. 1933., *"Gostovanje Aleksandra Moissija, Tille Durieux i Ernsta Deutscha"*, *Komedija*, 1934.). Prevodi pjesme, drame, i novele naših pjesnika na njemački jezik (Krlježa, Kranjčević, Ogrizović, Krklec, Feldman, S. Batušić, Mesarić, Držić)

Iz novinskih članaka saznajemo kako je godinu dana ranije na jednoj čajanci *Ženskoga pokreta u Zagrebu prvakinja zagrebačke drame, gospođa Vika Podgorska* čitala vrlo lijepu pjesmu Božene Begović „*Na mansardi*“ u kojoj autorica prikazuje duševno raspoloženje radne žene u današnjim teškim prilikama. (*Ženski pokret 1935.*)

Dana 20. studenoga 1936. godine u Martičevoj ulici broj 10, u stanu Zdenke Jušić-Seunik održana je osnivačka skupština Društva hrvatskih književnica. U Osnivački odbor izabrane su Zdenka Jušić kao predsjednica te Božena Begović i Ivanka Laszowski. Od poznatih imena na popisu osnivačica Društva još su Marija Jurić, Jagoda Truhelka, Ivana Brlić-Mažuranić, Zlata Kolarić-Kišur. U zapisniku stoji da je Zdenka Jušić-Seunik razložila svima prisutnima potrebu osnutka zasebnoga društva hrvatskih književnica. (...) *U prvome redu, u interesu širenja naobrazbe i kulture naročito među ženskim svijetom, a u drugom redu, što se osjeća potreba da i spisateljice imaju svoju organizaciju, koja će štiti njihove interese.*

Jednoglasno je zaključeno da se odmah pristupi osnutku Društva hrvatskih književnica. Društvo je osnovano godinu dana kasnije. Upravo u izdanju Društva hrvatskih književnica 1939. godine, kao druga knjiga, objavljena je prva i jedina knjiga Božene Begović „*O životu*“ koja sadrži trideset pjesama i kratku biografiju.

Mnogi su kritičari pozitivno ocijenili njezine pjesme. Neki navode da njezini stihovi otkrivaju snažnu, markantnu ličnost koja ide svojim putem. Josip Horvat, hrvatski novinar i povjesničar, u *Jutarnjem listu* od 15. VIII. 1939. između ostalog piše: *Ona je zaista veliki pjesnik otkrivač novih istina i novih vrednota. Nastale iz iskrenog doživljaja, izražene neposredno, s preciznošću i jednostavnošću*

forme koja iznenađuje kod jedne žene, te pjesme imaju svoj osebujan kolorit, otkrivaju nešto novo u onome što je vlasništvo osjećaja sviju.

Godine 1936. u njen život ulazi Joelle Vuković Potkapelski, inženjerka kemije, odvažna pustolovka. Naoko vrlo različite, brzo ih povezuju bogata naobrazba temeljena na njemačkoj kulturi, iste sklonosti i svjetonazor. Uz angažirane pjesme socijalne tematike mračnih tonova javlja se i pjesma „Sreća”.

*Pod koprenom srebrnoga smiješka
miruje ti lice kao u snu.*

(...)

*A sad, kad se smjerno naginjem nad tvojom glavom,
drhće mi srce, što sam postade javom.*

O, sakrij lice pod veo srebrnoga smiješka!

Sreća je katkad ko bol bolna i teška.

(Iz knjige „O životu” 1929.)

Josip Horvat u osvrtu na Boženino pjesničko stvaranje ističe dokumentarnost, snažno ispisanu sliku vremena, što je on kao vrstan povjesničar itekako znao cijeniti.

Za mnoga desetljeća, kad će budućim ljudima naša današnjica biti maglovita, neodređena prošlost, nerazumljive biti njezine krize, čama, nevjerice, ta mala knjižica stihova moguće će bolje objasniti budućim pokoljenjima očajno bespuće, tragično klonuće današnjih ljudi nego debeli svesci dokumentirane povijesti. (Iutarnji list od 15. VIII. 1939.)

Prekid programa Radio Beča ulaskom njemačkih trupa u Austriju duboko je pogodio Boženu Begović. Slušala je „Nedovršenu simfoniju” Ludwiga van Beethovena, skladatelja čija su djela za nju bila sam vrh, neopisiv vrhunac glazbe i umjetnosti općenito...

*Usred „Nedovršene” oštro se prebija ploča -
buka u studiju, surovi glasovi, panika mača!
Eto ih, eto, već urlaju đavolsku himnu
horde pobješnjelih, pijanih barbara – osvajača!*

Kada su te iste horde 1941. godine umarširale u Zagreb piše:

Šutimo. Ulicom jure teški vojni kamioni.

Zadržće cijela kuća. Mučnina nas neka guši.

Kao da zrakom plovi, soba se nekud njiše, pod se ljulja, tone i s nama u ponor se ruši.

(...)

Pogledi nam se sretnu. Znamo što će biti.

Zjenice naše pale vidovita priviđenja.

Slomljenim ste smiješkom rekli usred beznadne noći:

„Sada dolaze dani smrti i poniženja”

Razdoblje od 1941. do 1945. dani su njene teške šutnje. U otporu ne objavljuje ni jedan jedini redak. No piše stalno, od potresnih pjesama „Noć”, „Crne godine”, „Kad mi uhapsiše brata”, „U marku” do pjesama punih nade i vjere u slobodnu budućnost i pravedniji svijet. Tijekom okupacije čest im je posjetitelj Miroslav Krleža, druže se i s Augustom Cesarcem i Ivanom Goranom Kovači-

ćem do njegova odlaska u partizane. Božena i Joelle, obje deklarirane ljevičarke, među rijetkima su koje pripadaju antistaljinističkome krugu jer su svakodnevno se družile s Krležom od njega saznavale istinu o čistkama u Sovjetskom Savezu. Za vrijeme okupacije Božena je bila predsjednica Društva hrvatskih književnica u kojem su već uoči rata vršile antifašističku i protunjemačku propagandu. Za vrijeme rata raspustile su društvo da ne bi morale biti pod ustaškim zapovjedništvom i osnovale malu grupu „civilnoga otpora” komandom.

O tome piše: *...bile smo jako ponosne što smo se bolje držale od naših kolega književnika.*

Oduprla se svim nagovaranjima pa i napadima da radi za njih, nudili su joj sve, prijevode, objavljivanje knjiga, visoke honorare, no sve to je uspješno odbijala.

Bojala sam se strašno, upravo panično – ali nisam popustila, pa neka me đavo nosi! (Autobiografski zapisi).

No odmah nakon oslobođenja 1945. objavljuje u Krležinoj *Republici*, a zatim slijede pjesme, članci i prikazi u *Vjesniku*, *Hrvatskom kolu*, zborniku *Na pruzi*, *Pioniru*, *Kulturnom radniku*, *Naprijedu*, *Ženi u borbi*, *Ženi danas*, *Kazališnom listu*, *Glasu rada*, *Filmskom vjesniku* i *Telegramu*.

Njezini prijevodi djela naših književnika na njemački jezik vrlo su značajni. Dobrim poznavanjem njemačkoga jezika i književni senzibilitet i poznavanje djela omogućili su joj da pretoči ritam, duh i melodiku hrvatskih drama, pjesama, novela u njemački jezik. Krleža u svojem dnevniku pod datumom 3. 2. 1958. kaže:

Boženina „Blitvanija” zvuči jasno i dobro. Njena sintaksa je germanska. (M. Krleža, *Dnevnik* 1958. - 1969.),

Joe je donijela Boženin prijevod poglavlja: *„I melankolija može da provali kao lava”. Čita se dobro, nihil obstat* (može ići).

Iz Krležinih *Dnevnika* saznajemo i da prijevod „Blitvanije” teče polagano jer Boženu muči bronhitis (25. 1. 1958.), što je podsjetnik na Boženino krhko zdravlje.

Božena je, već je rečeno, za života objavila samo jednu knjigu – knjigu pjesama „O životu”. Nakon njezine smrti, 1974. godine Joelle Vuković Potkapelski objavila je knjigu *Božena Begović „Stih – proza - teatar”*. Taj izbor iz djela vrlo je pomno odabran i svojevrsan je vodič kroz Boženino književno stvaralaštvo, ali i njezin osobni i profesionalni život. Bogata bibliografija, popis prijevoda drama, lirike, proze s hrvatskog na njemački, i s njemačkog i francuskog na hrvatski jezik, osobito popratni tekstovi Slavka Batušića, književnika, teatrologa i redatelja vrijedan su temelj za neko buduće proučavanje i vrednovanje književnog stvaralaštva Božene Begović. Pišući o njenom djelu Slavko Batušić zaključuje da je najznačajniji dio njenog raznovrsnoga književnog opusa njezina lirika. Kao Boženin prijatelj nudi nam još jedan ključ za čitanje njenog djela, ali i života:

Geslo i sadržaj svih njenih unutarnjih doživljaja i pokretač aktivnih čina njezina života sadržano je u riječima: Biti čovjek!

Ovaj se tekst naslanja najvećim dijelom upravo na tekstove Slavka Batušića objavljene u navedenoj knjizi, te knjizi „O životu” i osobna arhivska istraživanja pojedinih tema vezanih uz njen profesionalni rad.

LJETNO POPODNE

*Na bijelom stolnjaku smiju se
oble, crvene trešnje,
a po tanjuru pada
sjena ruža.*

Podne.

*Pobožno miruje kruh
dok se ruka žene lagano za njim pruža
u divnom luku prastare kretnje:
hvata ga, reže i dijeli svima.*

Svima.

A mrvice pticama.

Nebo u suncu tone.

Zvona zvone.

1939.

Razgovarala Katarina Kolega

Dobri duh svakog vremena

▼
Barbara Prpić, Lucija
Šerbedžija, *Halo, halo, ovdje*
Radio Zagreb, ZKM, 2022.
foto: Marko Ercegović

